

«АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ МӘДЕНИЕТ, МҰРАҒАТТАР ЖӘНЕ
ҚҰЖАТТАМА БАСҚАРМАСЫ» ММ
«ОБЛЫСТЫҚ ТАРИХИ-ӨЛКЕТАНУ МУЗЕЙІ» МКҚК
ГККП «ОБЛАСТНОЙ ИСТОРИКО-КРАЕВЕДЧЕСКИЙ МУЗЕЙ»
ГУ «УПРАВЛЕНИЕ КУЛЬТУРЫ, АРХИВОВ И ДОКУМЕНТАЦИИ
АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ»

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ
ТАБИҒАТ МҰРАЛАРЫ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

ЫРҒЫЗ АУДАНЫ

ІХ

ПАМЯТНИКИ ПРИРОДНОГО И ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
НАСЛЕДИЯ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

ИРГИЗСКИЙ РАЙОН

АҚТӨБЕ, 2017

ЖАЛПЫ РЕДАКЦИЯСЫН БАСҚАРҒАН / ПОД ОБЩЕЙ РЕДАКЦИЕЙ
ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ КАНДИДАТЫ, ДОЦЕНТ
А.А. БИСЕМБАЕВ.

Ақтөбе облысының тарихи-мәдени және табиғат мұралары ескерткіштері. – 13 томдық. – 9 т. Бірғыз ауданы - Ақтөбе 2017 ж. – 230 б.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области. – в 13 т. – т. 9 Иргизский район – Ақтөбе. 2017 г. – 230 с.

Авторлық ұжым / Авторский коллектив:

Бисембаев А.А.
Бекназаров Р.А.
Бидағұлов Н.Т.
Баиров Н.М.
Дүйсенғали М.Н.
Кубесова Г.Т.
Айдарова А.З.
Мамедов А.М.
Мамиров Т.Б.
Мәден А. Т.
Таубатыров А.С.
Рахбаев К.К.
Амелин В.А.
Уразова А.Б.

ЕСКЕРТКІШТЕР ЖИНАҒЫ СВОД ПАМЯТНИКОВ

13 томды ғылыми басылым / Научное издание в 13 томах

Мәртөк ауданы	I	Мартукский район
Қобда ауданы	II	Кобдинский район
Қарғалы ауданы	III	Каргалинский район
Хромтау ауданы	IV	Хромтауский район
Алға ауданы	V	Алгинский район
Ойыл ауданы	VI	Уилский район
Темір ауданы	VII	Темирский район
Мұғалжар ауданы	VIII	Мугалжарский район
Ырғыз ауданы	IX	Иргизский район
Әйтеке би ауданы	X	Айтекебийский район
Байғанин ауданы	XI	Байганинский район
Шалқар ауданы	XII	Шалкарский район
Ақтөбе облысы	XIII	Актюбинская область

АЛҒЫ СӨЗ

Алтайдан Атырауға, Алатаудан Арқаға дейін созылып жатқан байтақ қазақ даласында тарихы терең, табиғаты көркем өңірлер аз емес. Халқымыздың сан ғасырлық тарихының бөлінбес бөлшегіне айналып кеткен сондай өңірдің бірі – Ырғыз.

Ырғыз деген атаудың «тарихтың атасы» Геродоттың жазбаларында кездесетіндігінің өзі бұл өлкенің шежіресі тым әріден басталатынын айғақтайды.

Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Туған жер – әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп, қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмір-бақи тұратын өлкесі. Оны қайда жүрсе де жүрегінің түбінде әддилеп өтпейтін жан баласы болмайды» деген еді.

Осындай бай өлке, байтақ мекенде жарық дүние есігін ашқан адамның туған жерін қадірлемеуі, ардақ тұтпауы мүмкін емес. Ырғыздың белгілі перзенттерінің бірі Өтебай Қанахиннің «Жер басып жүрсем» атты шығармасында: «О, торқа мекен – туған жерім!.. Еркін көшіп, еркін жайлаған қадірлі өлкем!.. Өткендердің ырзығы да, ырысы да болып саналған төрт түлік мал ойынды қаптай өрістеген бел-белесті, сулы-нулы, берекелі бай өлкем!.. Көгінде қаз қаңқылдап, көлінде қу сұңқылдап, құмында елік ойнаған, әр жыңғылының түбінен қоян қашқан, суыңа балық сыймаған байтақ мекенім!.. Ата-бабаларым қыстау салған құтты қонысым!» деп тебіренуі сондықтан.

Қазақтың «Жері байдың елі бай» деген аталы сөзі Ырғызға арналғандай көрінеді.

«Балығы тайдай тулаған, бақасы қойдай шулаған» Ырғыз, Торғай, Өлкейек, Телқарадай өзендері ел-жұртқа береке әкеліп тұрса, Байтақ, Қызылкөл, Бақшақкөл, Малайдар, Қармақкөл, Айыркөл, Алакөл, Жалаңаш сынды айдыны шалқыған сексенкөлдін сырлары өз алдына.

Шапсаң - шөбі, мал жайсаң - жайлауы мол далалығы, шөбі шүйгін, ығы мол, мал шаруасына жайлы ақшағыл құмдары қаншама?

Халық аңыздарына арқау болған Мәні әулие, Сұңқарқия, Қосбүйрек шыңдары, Маңтөбе, Бөкенбай шоқысы, миллион жыл бұрын метеорит құлаған Жаманшың кратерінің бауырына жасырған құпиялары да аз емес. Дүйсенбі мен Исатай мешіттері, Тақтакөпір, Жаныс пен Алматы мазарлары шеберлердің қолымен жасалған көнермес жәдігерлер.

Ырғыздың кешегі Әбілқайыр мен Әйтеке би, Ыбырай мен Шахмұрат, Ұзақбай мен Темірбек сынды асыл перзенттерінің қазақ тарихындағы орны қаншалықты биік болса, тәуелсіз елдің Ырғызын сомдап жатқан ұрпақтың да заманына сай өз үні бар.

Қазақстанның жаңа дәуірімен бірге Ырғыздың да жаңару кезеңі басталып кетті. Мың күнге татитын күндер мен жүз жылға татитын жылдардың шежіресі дәл қазір жазылып жатыр. Оны жазуға жасампаз істерімен әрбір ырғыздық атсалысуда.

Бұл кітаптан сіздер сол шежіренің бір бөлшегін, ертеңге ұмтылған өршіл елдің тынысын сезіне аласыздар.

На бескрайних просторах казахской земли, которая простирается от Алтая до Атырау, от Алатау до Сарыарки, немало мест с глубокой духовной историей, с прекрасной природой. Такой неотъемлемой частью нашей многовековой истории является Иргизский край, история которого берет свое начало из древности, доказательством чего является то, что название «Иргиз» встречается еще в трудах великого «отца истории» Геродота.

Глава государства Нурсултан Назарбаев в программной статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» отметил «Малая родина - это место, где ты родился и вырос, а порой и прожил всю жизнь».

Человек, который появился на свет в этом прекрасном крае не может не любить, не боготворить родную землю. Неслучайно один из известных личностей Иргиза поэт Отебай Канахин восклицал в своем произведении «Пока хожу по земле»: «О прекрасный край – родная земля! ... Мой край, где свободно дышится, свободно живется! Благодатный край, с холмами, равнинами, озерами и лугами, которые полны живности, являющийся достоянием нынешних и благополучием ушедших!». Восхищался благодатным краем, который достался нам в наследство от благословенных наших предков.

Наши замечательные реки Иргиз, Торгай, Улькай, Телкара–бесконечный источник благосостояния народа, а полноводные озера Байтак, Кызылколь, Бакшакколь, Малайдар, Кармакколь, Айырколь, Алаколь, Жаланаш полны прекрасных историй.

Белые пески с добротными и раздольными лугами, чудесным разнотравьем благоприятны для разведения животноводства.

Вершины Мани аулие, Сункаркия, Косбуйрек, ставшие основой народных мифов, сопки Мантобе и Бокенбай, тайны Жаманшинского метеорита, который упал миллион лет тому назад, таят в себе много интересного. Мечети Дуйсенби и Исатая, мазары Тахтакопир, Жаныс и Алмат – являются незабвенными памятниками истории, сотворенные зодчими и ваятелями нашего края.

Как неизмеримо важны для истории страны значение и вклад таких славных сынов народа как Абулхаир и Айтекеби, Ыбырай и Шахмурат, Узакбай и Темирбек, так и вклад нынешнего поколения Иргиза в формировании истории современного независимого Казахстана очень велик.

С началом новой эпохи Казахстана началось обновление Иргиза. Заложено начало создания тысячелетней летописи. Своими славными делами в этом процессе принимает участие каждый житель Иргиза.

Из данной книги читатели могут почерпнуть древнюю историю, вековые традиции великого народа, который всей душой стремится в светлое будущее.

Ыргыз ауданының әкімі

М.Қ. Елеусізov

МАЗМҰНЫ

Ырғыз ауданының әкімі М.Қ. Елеусізовтің алғы сөзі..... 4

I бөлім. Ақтөбе облысының Ырғыз ауданы туралы анықтамалық мәліметтер..... 6

1.1. Ырғыз ауданының табиғат жағдайы (Г.Т. Кубесова, А.З. Айдарова)..... 7

1.2. Ырғыз тарихынан (А.С. Таубатыров).....21

1.3. Уездік қала Ырғыздың тарихынан (А.Т. Мәден)..... 31

II бөлім. Тарихи-мәдени мұрасы..... 35

2.1. Ырғыз ауданының археологиялық ескерткіштерінің сипаттамасы.....37

2.2. Ырғыз ауданының археологиялық ескерткіштері.....52

2.3. Ырғыз өңірінің мешіттерінің тарихынан (Қ.Қ. Рахбаев)..... 104

Қосымшалар

- Табиғат мұралары ескерткіштері
- Археологиялық ескерткіштер
- Құлпытастар және архитектуралық ескерткіштер
- Тарихи-мәдени және монументалды ескерткіштер

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие акима Иргизского района Елеусизова М.К.....	4
Глава I. Справочные сведения об Иргизском районе Актюбинской области.....	109
1.1. Природные условия Иргизского района (Кубесова Г.Т., Айдарова А.З.)....	110
1.2. Из истории Иргиза (Таубатыров А.С.).....	125
1.3. Из истории уездного города Иргиз (Маден А.Т.).....	134
Глава II. Историко-культурное наследие.....	138
2.1. Характеристика памятников археологии Иргизского района.....	140
2.2. Археологические памятники Иргизского района.....	155
2.3. Из истории мечетей Иргизского края (Рахбаев К.К.).....	209

Приложения

- Памятники природного наследия
- Археологические памятники
- Кулпытасы и памятники архитектуры
- Историко-культурные и монументальные памятники

Басуға қол қойылған күні 3.05.2018
Қалыбы 60x84¹/₁₆. Есепке алынатын баспа табағы 14,18
Таралымы 300

ЖК С. Т. Жанәділов баспаханасында
дайын оригинал-макеттен басылған

Ақтөбе қаласы, Ағайынды Жұбановтар көшесі, 278А